

Foucaultova teorija kazne uz djelo "Nadzor i kazna"

Papo, Demian

Undergraduate thesis / Završni rad

2012

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:180462>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij Engleskog jezika i književnosti i Filozofije

Demian Papo

Foucaultova teorija kazne uz djelo "Nadzor i kazna"

Završni rad

Mentor (doc. dr. sc. Željko Senković)

Osijek, 2012.

Sažetak

U ovom radu o teoriji kazne Michela Foucaulta oslonili smo se na njegovo djelo Nadzor i kazna: Rađanje zatvora. Posvetili smo se njegovu prikazu historijske promjene kažnjavanja i pravosudnih sustava, te nastojali obrazložiti neke od temeljnih pojmova Foucaultovog sveukupnog promišljanja. Rad počinje opisivanjem ritualnih mučenja, nastavlja se tumačenjem prelaska s kažnjavanja tijela na kažnjavanje duše, te u konačnici dovršava s opisima i pojašnjenjima Foucaultove zamisli idealnog zatvorskog sustava. Foucaultovoj razradi konstrukta Panoptikona Jeremy Benthama posvetili smo najviše pažnje, nastojeći u detalje opisati njegove karakteristike i prednosti spram ostalih shema zatvorskih ustanova.

Ključne riječi: Foucault, nadzor, kazna, disciplina, moć

Sadržaj

1. Uvod	Error! Bookmark not defined.
2. Mučenje i tijelo osuđenika	Error! Bookmark not defined.
2.1. Odjek mučenja.....	7
3. Kažnjavanje.....	10
4. Disciplina	14
4.1. Panoptizam.....	19
5. Zatvor, modeli i zatvorski sustavi	23
5.1. Bezakonje i prijestupništvo	25
5.2. Zatvorski sustav.....	27
6. Zaključak.....	28
7. Popis literature.....	30

1. Uvod

Michel Foucault svoje djelo „Nadzor i kazna: Rađanje zatvora“ otpočinje i uobličuje u jedan sustavni historijski prikaz oblika kažnjavanja kroz epohe. Bez imalo uljepšavanja, bez pokušaja izbjegavanja istine, u najsitnije detalje opisuje oblike mučenja "osuđenika". U nastavku djela prikazuje kažnjavanje, njegov razvoj i uvjetno rečeno "evoluciju" iz krvničkog izivljavačkog mučenja nad osuđenikovim tijelom, prema sve sofisticiranijim oblicima kažnjavanja duha okrivljenika. U prikazu tih sofisticiranijih, profinjenih, a ujedno možda i jednako brutalnih i okrutnih, makar neprimjetnih, metoda kažnjavanja, Foucault objašnjava pojam discipline i daje sistematski prikaz njenog prožimanja sa sustavima kažnjavanja. Taj dio završava odredbom, objašnjenjem, konstrukcijom i detaljnim razlaganjem najboljeg oblika nadzora i kažnjavanja zatvorenika, a to je Panoptikon. Iako mjesto tvorca tog konstrukta i istoimenog djela *Panopticon* zauzima Jeremy Bentham, Foucault podupire i daje svoj doprinos toj ideji kao najboljoj formi neprimjetnog, a opet učinkovitog nadziranja zatvorenika. Djelo završava nadogradnjom na Panoptikon, te opisom zatvorskih ustanova prije nastanka i izuma ovog idealnog konstrukta. Na samome kraju, Foucault detaljno razrađuje pogreške i daje primjedbe dosadašnjim zatvorskim sustavima, te dodaje vlastitu ideju idealnog zatvorskog sustava, uvjete njegova nastanka i pravila funkcioniranja. Sukladno načinu pristupanja tematici od strane samog autora, ovaj rad bit će konstruiran kao oblik prikaza cjeline ovog djela uz poseban naglasak na konstruktu Panoptikona i njegovoj opravdanosti i kvaliteti.

2. Mučenje i tijelo osuđenika

Prikaz mučenja, detaljan i nemilosrdan, upravo je ono čime otpočinje Foucaultovo djelo. Osuđenik po imenu Robert-Francois Damiens, kraljoubojica, 2. ožujka 1757. godine, bio je osuđen da javno pred glavnim vratima pariške katedrale prizna svoj zločin. Osim priznanja, osuđenik je bio podvrgnut raznim oblicima mučenja, te je bio "kliještima čupan za bradavice, mišice, bedra i listove, desna mu ruka, držeći nož kojim je počinio rečeno ubojstvo kralja, spržena zapaljenim sumporom, a na mjesta koja će biti čupana kliještima bačeno rastaljeno olovo, goruća smola, zajedno rastopljeni sumpor i vosak i tijelo zatim rastrgano i raskomadano konjima na četvoro i udovi i tijelo spaljeni u vatri, pretvoreni u pepeo i pepeo mu bačen u vjetar".¹ Malo prije raščetvorenja kraljoubojice, tortura ne jenjava, osuđenik ispušta krikove, no

¹ Michel Foucault, "Nadzor i kazna: Rađanje zatvora", "Informator", Zagreb 1994., str. 3

krvnici ostaju odlučni pri svojem naumu. Taj osuđenik nije psovao niti u jednom trenutku, niti izgovarao kletve poput ostalih osuđenika, nego je znao zavapiti za pomoć Božju. Na trenutke bi mu se pisar, gospodin Le Breton, zadužen za pisanje izvještaja s ovakvih događanja, približio i pitao ga ima li što za reći, na što je osuđenik tražio samo oprost od Boga. Kada je počela ceremonija raščetvorenja osuđenika, krvnici nisu bili u mogućnosti upreći dovoljno konja niti ih natjerati da toliko snažno povuku udove osuđenog, te su se na kraju odlučili raskomadati izmučeno tijelo. No, to nije bilo sve, Damiens je i dalje bio na životu kada su ga stavili na lomaču čime je čin kažnjavanja bio okončan.

Ovaj podroban opis nemilosrdnog izživljavanja na ljudskom tijelu je neminovan za sam početak djela Michela Foucaulta. Taj slikovit opis služi autoru za pravljenje velikog kontrasta između onoga kako se postupalo sa osuđenima tada i kako će se postupati četvrt stoljeća poslije. Taj ceremonijal mučenja, kažnjavanja, bio je u to vrijeme javan i otvoren širokom puku. Gledano od strane krvnika, to je bila svojevrсна pedagoško-odgojna mjera gledateljima, te se htjelo pokazati javno što će se dogoditi svakome tko pokuša učiniti kralju nešto nažao, a kamoli da ga usmrti. U gledatelju, svaki krik ispušten od strane osuđenika, svaka kap krvi, svaka kap znoja izmučenog tijela, pobuđuje i rasplamsava strah od svemoćnog suverena.

Foucault zatim pravi već spomenuti kontrast, samo tri četvrt stoljeća kasnije, iznoseći uredbu načinjenu od strane Leona Fauchera za kaznenu instituciju za mlade u Parizu. Navedena uredba ne predstavlja ništa drugo doli dnevni raspored u jednoj pariškoj kaznionici za mlade zatvorenike. Taj raspored se sastoji od niza članaka koji opisuju točno radnje koje zatvorenici moraju tijekom dana obaviti, počevši od ustajanja, molitve, rada, objeda, školovanja, ponovnog rada, odmora i u konačnici spavanja. Sve se to odvijalo pod nadzorom zatvorskih djelatnika čija je zadaća bila osigurati da se dan odvija prema već predviđenom planu i rasporedu. Iz jednog dijela te uredbe vidimo na koji se način provodila represija i nadzor nad zatvorenima, primjerice na kraju dana kada se zatvaraju vrata ćelija i nadzornici idu u obilazak po hodnicima da bi provjerili red i tišinu.²

Uzmimo u obzir da se prijelaz, s onog krvničkog nasilja nad ljudskim tijelom i ovog nadzorno-represivnog objekta koji uredbama korigira ponašanje i duh pojedinca, odvio u razmaku od manje od jednog stoljeća. Ta dva prikaza pokazuju dva različita kaznena stila, a historijski gledano, u nekim zemljama je kraj 18. st. (Rusija, Prusija, Pennsylvanija, Toscana, Austrija), u nekima početak 19. st. (Francuska), prijelaz u novo doba i reformi kaznenog pravosuđa. Ključna promjena uočljiva iz dva ranije predočena primjera je ukidanje mučenja.

² Michel Foucault, "Nadzor i kazna: Rađanje zatvora", "Informator", Zagreb 1994., str. 7.

Kako autor kaže: "Nestalo je tijelo kao glavna meta kaznene represije".³ Kažnjavanje gubi onu karakterističnu ceremonijalnost koju je do tada imala i teži biti skriveno u kaznenom procesu. Željeni učinak bi trebao proizaći upravo iz pojedinčevog neznanja, te bi tako puk bio odvrćen od zločina strahom od moguće kazne. Rasprave i presude ostaju javne, ali izvršenje kazne karakterizira stid. Nestanak mučenja iz kaznenog pravosuđa neminovno je utjecao ne samo na ukidanje ceremonijalnosti kažnjavanja, nego je uklonio i djelovanje na tijelo uopće.

Malo pomalo, većina europskih zemalja briše ruke od starog oblika kažnjavanja i daje mu obilježje barbarstva. Tijelo se nije više kažnjavalo "izravno" nego represivno kroz sustave prisile, lišavanja, obveza i zabrana. Drugim riječima: "Kažnjavanje se od umijeća izazivanja nepodnošljivih osjeta pretvorilo u ekonomiju oduzetih prava".⁴

Osim ekonomiziranja oduzetih prava, u to vrijeme pribjegavalo se korištenju psihofarmakoloških supstanci koje se savršeno uklapaju u ovaj "bezbolni" sustav. Pojava smrtne kazne, u smislu trenutne smrti, postala je sve učestalija u to doba. To smaknuće više je pogađalo život nego samo tijelo osuđenika, te na taj način nije odstupalo od ideje skrivene represije. Inovacije na polju trenutnog smaknuća također ne izostaju, preko vješala do velebnog izuma giljotine. Giljotina se počela upotrebljavati od ožujka 1792. godine. Smrt je time postala trenutak koji je ujedno bio vidljiv prisutnima. Krvnik nije više mesar i krvoločni mučitelj, već obavlja jednostavan posao koji okončava živote u trenu.

Francuzi su, za razliku od ostalih europskih naroda, imali poseban običaj pri kažnjavanju ocoubojica i kraljoubojica. Oni su ih vodili na stratište pokrivene crnim velom gdje bi im naposljetku ruka kojom su počinili zločin bila odsječena. Kasnije bi im ostavili koprenu kao ukras ili uspomenu na taj sramotni događaj. Ubojica je bio skrivan od pogleda svjetine zbog velike sramote počinjenja zločina.

Početak kraja mučenja možemo smjestiti na početak 19. stoljeća, a njegovo potpuno prihvaćanje nastupilo je potpuno između 1830. i 1848. godine. Naime, Engleska je bila vrlo suzdržana u tom procesu ukidanja uprizoravanja osuđenikovih patnji. Nepravilan i nelogičan, prijelaz sa starog na novi način kažnjavanja na koncu se događa diljem Europe i Sjedinjenih Država. Ovaj prijelaz bilo bi krivo uzeti kao potpuni prekid s tjelesnim kažnjavanjem u svakom obliku, jer mučenje nije bila više jedna od tehnika izvršavanja kazne, ali se tjelesno kažnjavanje i dalje provodilo.

Gubitkom nekog dobra ili prava, uz lišavanje slobode, vršilo se tjelesno kažnjavanje. Foucault to jasno objašnjava: "Zapravo je zatvor u svojim najeksplicitnijim rješenjima uvijek

³ Isto., str. 8.

⁴ Isto., str. 11.

ostavljao mjesta za stanovitu mjeru tjelesne patnje".⁵ Temelji preostali od vremena mučenja, bili su neuočljivi, ali obuhvaćeni unutar netjelesnog vida kažnjavanja. Došlo je do promjene s kvantitativnog na kvalitativni pogled i pristup kažnjavanju, smanjenja intenziteta kažnjavanja i promjene cilja prilikom kažnjavanja. Puko kažnjavanje prolaznog tijela i njegov učinak na osuđenika očigledno više nije zadovoljavao izmijenjene ciljeve kaznenog pravosuđa.

Cilj je postalo srce, misao, duševno stanje i volju. Drugim riječima, duša postaje cilj i predmet kažnjavanja. Foucault se pri objašnjavanju ovog fenomena poslužio citatom Gabriela Bonnotta de Mablya: "Neka kažnjavanje, ako mogu tako govoriti, radije pogađa dušu nego tijelo".⁶

Autor također zamjećuje promjene i modifikacije težine tj. vrijednosti prekršaja, njegovo definiranje, pa u konačnici i samo kažnjavanje koje se u korijenu izmijenilo. Osim suđenja ili presude samoj duši osuđenika, u pravosudnim sustavima diljem Europe počinje se suditi o duši osuđenika, drugim riječima procjenjuje se ne samo počiniteljev zločin, nego i njegova prošlost, odnosi unutar zajednice, itd. Temeljite i beskompromisne provjere zločinčeve biografije su uvelike odlučivale o načinu i intenzitetu kažnjavanja, pa i o samom pristupu počinitelju. Tražilo se uporište i uzrok počiniteljeve sklonosti zločinu, više nije bio bitan sam zločin, nego što je počinitelja navelo da tako postupi, je li posrijedi nagon, podsvijest, socijalna sredina ili pak nasljeđe? Kao logična posljedica ovih podrobnih istraživanja proizlazi razvoj ustanova za mentalno oboljelje, a psihijatrija je doživjela procvat kroz pravosudni sustav toga vremena. Poteškoće su se počele stvarati onda kada bi osoba bila ujedno kriva i mentalno poremećena, u tim slučajevima cjelokupni pravni postupci bi se obustavljali, a "bolesniku" bi bila ukazana određena "pomoć". Problem proizašao iz procjenjivanja zločinaca je svakako bezuvjetna hipoteza ludila, što je, po mom sudu, moglo dovesti do velikih obmana i zabluda samog pravosudnog sustava o stvarnom uzroku i povodu zločinčevog djelovanja. Suđenje je postalo medicinsko-sudski postupak. Foucault ističe: "Cjelokupni je kazneni postupak opterećen izvansudbenim elementima i osobama".⁷ Autor u tome vidi problem prevelikog uplitanja izvansudbenih elemenata u područje u kojem za njih ne bi trebalo biti toliko mjesta. Kazneno pravosuđe neprestano se "ispričava" pozivajući se na izvansudbene instance, što je upravo proizašlo iz konstantnog oslanjanja na iste. Foucault tvrdi kako je zbog te prekvalifikacije kaznenog pravosuđa došlo do sve većeg značaja znanja unutar sustava moći. "Znanje, tehnike,

⁵ Isto., str. 16.

⁶ G. de Mably, *De la legislation, Oeuvres completes*, 1789, sv. IX, str. 326.

⁷ Michel Foucault, "Nadzor i kazna: Rađanje zatvora", "Informator", Zagreb 1994., str. 22.

"znanstveni" diskursi oblikuju se i isprepliću s praksom kaznene vlasti".⁸ Postavljajući pred sebe zatečeno stanje pravosuđa, Foucault se trudi ovom knjigom zapravo napraviti nešto što sam naziva korelativnom poviješću moderne duše i nove sudbene vlasti.⁹

Postavivši cilj prilično visoko i pokušavajući odrediti pravi pristup problematici, autor konstruira četiri opća pravila koja bismo mogli sažeti u svega nekoliko redaka. Kazna bi se trebala shvaćati kao složena društvena funkcija, kažnjavanje bismo trebali sagledati u perspektivi političke taktike, da tehnologiji moći treba naći mjesto u načelu, te da se istraži izvor znanja/moći koje je stvoreno izmjenama u pravosuđu i novonastalim propisima.¹⁰ Izlažući primjere iz razdoblja feudalnih sustava, Foucault pokušava objasniti fenomen premještanja samog kažnjavanja u sferu "političke ekonomije" tijela.¹¹ Tijelo je oduvijek bilo i ostalo izvorom korisne snage koja je proizašla ne samo iz mogućnosti proizvodnje koje ono u sebi posjeduje, već i iz potčinjenosti tijela koje obavlja određene proizvodne procese. Dovođenje tijela u stanje potčinjenosti, ne sastoji se samo u pukom fizičkom nasilju nad njime, već moć koja to tijelo čini potčinjenim proizlazi iz znanja o tijelu koje svoj mah uzima kroz lišavanja, zabrane i sl. Ta moć, koja je u svojoj biti mikrofizička, ne shvaća se kao vlasništvo, već kao strategija koja svoje tehnike, zabrane, taktike i funkcioniranje sustavno provodi nad tijelom.¹² Autor također ističe da moć proizvodi to znanje, tu političku tehnologiju tijela, te da su moć i znanje isprepleteni, da ne postoji relacija moći bez znanja i obrnuto.¹³ To znanje koje moći može biti korisno ili joj se opirati, proizlazi upravo iz te relacije moć-znanje iz koje proizlaze mogući oblici i područja spoznaje. Ključni pojmovi, poput znanja i moći, pridonose konstruiranju Foucaultove zamisli o državi koja je političko tijelo u kojem se najbolje očituju odnosi između tih dvaju pojmova.

Duša tako postaje korelativ tehnologije moći nad tijelom, ona nije iluzija, ona ima svoj realitet koji stvara u odnosu na tijelo. No, ona nije supstancija, u njoj se artikulira određeni tip moći i upućivanje na znanje. Duša se ne rađa, preuzeto iz kršćanske teologije, kao grešna i kažnjiva, već se prema autoru ona rađa iz kaznenih procedura, nadzora, kažnjavanja i prisile.¹⁴ Iz duše proizlaze predmeti analize tadašnjeg kaznenog pravosuđa. U čovjeku kao konstrukt toga doba, obitava duša koja nam omogućuje postojanje i koja je sama dio ovladavanja što ga moć provodi nad tijelom. Duša kao tamnica tijela.¹⁵

⁸ Michel Foucault, "Nadzor i kazna: Rađanje zatvora", "Informator", Zagreb 1994., str. 22.

⁹ Isto., str. 22.

¹⁰ Isto., str. 23.

¹¹ Isto., str. 24.

¹² Isto., str. 26.

¹³ Isto., str. 27.

¹⁴ Isto., str. 29.

¹⁵ Isto., str. 29.

Na kraju ovog početnog, ali krucijalnog izlaganja, autor dovršava opisom i značenjem pobuna u zatvorima koje su se u njegovo vrijeme događale sve više i više. Te pobune bile su protiv fizičke bijede, ali i protiv samih zatvora. Bit tih pobuna zapravo se temelji na materijalnim stvarima koje su smetale zatvorenicima. "Posrijedi je bila pobuna, na razini tijela, protiv samoga tijela zatvora".¹⁶ Pobuna se sastojala u tome što su se zatvorenici bunili protiv materijalnosti samog zatvora, protiv zatvora koji predstavlja oruđe i vektor moći.¹⁷ Prije nego prijedemo na analizu dijela o odjeku mučenja na kojemu ćemo se vrlo kratko zadržati, potrebno je vratiti se na dva prije spomenuta pojma koja su temeljna, ne samo za ovo Foucaultovo djelo, već cijeli njegov opus. Ti pojmovi su, dakako, moć i znanje, te ih je važno razmotriti ne iz njihove tradicionalne perspektive i odredbe, već iz perspektive i značenja koje oni imaju za autora.

Pojam moći prikladno je promotriti kao moć koja se implicitno očituje u diskursu.¹⁸ Foucault moć temeljito razrađuje u svojem djelu *Povijest seksualnosti* gdje objašnjava kako mi "moderni" ljudi općenito mislimo kako postoji određena represija nad našom seksualnošću. Tu se, po Foucaultu, radi o mitu o potisnutosti, nastalim iz rituala ispovijedanja bilo to u crkvi ili kod nekog od psihoanalitičara. Po tome, čovjek je zapravo u nekoj vrsti samoskrivljene represije, stvaranjem mita o vlastitoj seksualnosti i potpomognut pratećim osjećajima stida i mogućeg prijekora, sputava samog sebe.¹⁹ Ne želeći zalaziti predaleko u ovu tematiku seksualnosti, bilo je neophodno spomenuti odredbu ovog pojma i pojma čije pojašnjenje tek slijedi. Sljedeći pojam je znanje.

Znanje, prema autoru, proizlazi iz moći, a i moć proizlazi iz znanja. Znanje o kojemu govorimo možemo shvatiti u jednom općem aspektu, a ono zadobiva posebnu odredbu od strane Foucaulta tek u svom međuodnosu s pojmom moći. Znanje bismo mogli definirati kao dispozitiv za moć. Ona je onaj preduvjet koji nam omogućuje utjecanje na ljudsko ponašanje, bilo poznavanjem tijela ili duše čovjeka. Drugim riječima, bez znanja ne bi bilo moći, te da ne postoji korelacija između ta dva pojma ne bi postojao pojam proizašao, za shvaćanje Foucaulta vrlo važan, moć-znanje. Moć-znanje zasniva se na tehnikama društvenog inženjeringa, obrazovanja i sl.²⁰ Taj suodnos vrlo je važan dio kompletne Foucaultove konstrukcije i definicije bio-politike.

Bio-politiku kao centralni pojam i temelj koji možemo prepoznati u gotovo svakoj tematici kojom se autor bavi, možemo ga definirati kao rastuću brigu države za blagostanje vlastite populacije, kroz kontrolu i prevenciju bolesti, osiguravanje dovoljne količine hrane i

¹⁶ Isto., str. 30.

¹⁷ Isto., str. 30.

¹⁸ *Mišel Fuko, 1926-1984-2004, Hrestomatija*, prir. Pavle Milenković i Dušan Marinković, Vojvođanska sociološka asocijacija, Novi Sad, 2005, str. 295.

¹⁹ Isto., str. 295.

²⁰ Isto., str. 295.

vode, te kroz sanitarne čvorove i obrazovanje.²¹ Drugim riječima, kontrola i nadziranje koje, prema Walteru Benjaminu koji je smatran ocem bio-politike uz Foucaulta, svodi čovjeka na "puki ljudski život".²²

Bez obzira na to što bi se nekima moglo učiniti sve navedeno kao odmak od tematike ovog rada, ponavljam, bilo je neophodno definiranje Foucaultovog pojmovlja, a napose bio-politike. Pojam biopolitike je usko povezan s našom tematikom, jer je temelj Foucaultova djela o nadziranju i kažnjavanju stvaranje prostora u kojem nadzornici, pa tako i državni vrh, mogu jednostavno nadzirati i kontrolirati uvjete života onih koji tamo borave.

No, neizostavno je ovdje dodati još jedan pojam bez kojeg bi objašnjenje bio-politike bilo nedostatno, a to je Foucaultov pojam tzv. bio-moći. Bio-moć za Foucaulta predstavlja kolektivnu snagu stanovništva u ekonomskom i političkom smislu.²³ Nastankom nadzornih mehanizama moći u institucijama poput bolnica, nama važnih zatvora, i javnih škola učvršćuje se trajnost i vidljivost biopolitike suverene države, a biomoć također ima funkciju u institucionalnom održanju državnog poretka. Cilj bio-moći je regulacija stanovništva.²⁴

O ustanovama i prostorima gdje se ta regulacija stanovništva ispoljava, bit će riječi nešto kasnije, a sada bi se trebali vratiti prijelazu s mučenja tijela na mučenje duše i opisati odjek koji je mučenje imalo na svekoliki puk i njegovu povijest.

2.1. Odjek mučenja

Izvršavanje kazni u 17. i 18. stoljeću bilo je uvelike fizičke prirode. Bilo da se radilo o smrtnoj kazni ili o kazni koja ostavlja pojedinca na životu, a na njemu ostavlja neizbrisive tragove mučenja, mučenje je postalo neizostavan dio svakog rituala izvršavanja kazne. No, konstantno govorimo o mučenju bez da smo ga prvotno definirali, stoga možemo za mučenje ukratko reći da je ono zapravo tjelesna, grozna kazna kroz koju se manifestira barbarstvo i okrutnost.²⁵

Mučenje je dio rituala koji u sebi sadrži kvantitavno umijeće patnje, a intenzitet samog mučenja određuje ozbiljnost kaznenog djela. Cilj mučenja je obeščaćivanje osuđenika kroz ožiljke koje na njemu ostavlja, tzv. "pročišćenje" zločina, ostavljajući u čovjekovom pamćenju

²¹ Isto., str. 291.

²² W. Benjamin, *Zur Kritik der Gewalt*, in: *Angelus Novus*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/Main, 1966, str. 42-66.

²³ Žarko Paić, "Preobrazbe biopolitike", *Politička misao*, god. 46, br. 1, 2009, str. 20.

²⁴ Isto., str. 20.

²⁵ Michel Foucault, "Nadzor i kazna: Rađanje zatvora", "Informator", Zagreb 1994., str. 32.

neizbrisiv trag uzrokovan torturom, sramom i patnjom.²⁶ Mučenje je postalo svojevrsni trijumf koji je morao daleko odjeknuti i biti uočljiv svima. Na taj način postizao se željeni učinak na veću masu, a ne samo na tog nesretnog pojedinca. S intenzitetom mučenja proporcionalno je rasla i slava koju je to mučenje imalo, što nam može biti vidljivo iz brutalnosti samog procesa, te iz onoga što se radilo čak i beživotnom tijelu nekadašnjeg osuđenika poput spaljivanja leša i rasipanja pepela, prisjetimo se Damiensa s početka rada.

Nasuprot tajnosti samog pravosudnog procesa, koja je izraz suverenove moći nad mnoštvom, stoji javnost izvršenja kazne mučenjem. Istrage također dobivaju svoje mjesto u pravosudnom procesu, kao proces saznavanja istine iz koje proizlazi relacija znanja i moći. Relacija suverenove moći i znanja o osuđeniku dobivenog istražnim procesom. Praksa torture potječe iz davnina, od inkvizicije i mučenja robova, ali nikad nije predstavljala ili imala značaj u pogledu kompletnog pravosudnog mehanizma. Što se pak tiče saznavanja istine o pojedincu kroz mučenje, ono je prema Foucaultu bilo pogrešno jer je mučenje sakrivalo zločine stvarnih zločinaca koji su se znali oduprijeti patnjama, a s druge strane je natjeralo mnoge nevine da priznaju najgore zločine zbog niske tolerancije boli.²⁷ Sudac je nešto kasnije, u slučaju da mučenje nedovoljno i bezuspješno iščupa istinu iz pojedinca, imao pravo naknadno iznijeti prikupljeni dokazni materijal, ali u tom slučaju u kojem je "patnik" izdržao sve muke i bio optužen na temelju dokaza, on nije mogao biti osuđen na smrt. Tu se javlja potreba za još detaljnijom hijerarhijom zločina, tj. potreba za definiranjem zločina za koje, bez mučenja i na osnovu samih dokaza, slijedi smrtna kazna. Tortura proizlazi iz istrage koja se provodi i samog kažnjavanja, paradoks izjednačavanja patnje istražnog procesa i same kazne, te se koristi kao način kojim se upotpunjuje dokazni postupak kad ne postoji nikakva dostatna kazna. Ova sudbena tortura funkcionirala je ovako kroz 18. stoljeće, tortura koja je ujedno i istraga i kazna. Krivac je morao iznijeti svoju osudu i istinu o počinjenom zločinu, a njegovo mučeno tijelo je postalo oslonac za opravdanje sudbenog postupka. To isto mučeno tijelo bilo je javno pokazivano u svrhu okolnog utjecaja koji svakako postoji kada svjetina ugleda tijelo izmučenog zločinca kako priznaje i kaje se za počinjeno djelo.

Kaznena ceremonija, ritual boli, patnje, krvi i priznanja krivnje, pokazala se vrlo djelotvornom u odvratanju većine od zločina. Mučenje se usko povezivalo s počinjenim zločinom, stoga osuđenikova lešina najčešće je bivala postavljena na mjesto zločina. Iz perspektive gledaoca, pravosuđe je na taj način činilo zločin mučenjem osuđenika, ukratko funkcioniralo je na principu oko za oko, zločin za zločin. Mučenje je, u svrhu pojačavanja

²⁶ Isto., str. 33.

²⁷ Isto., str. 39.

intenziteta boli, bilo sporo, puno krikova i patnji, ali to je sve bio dio rituala. Ceremonijalnost kaznenog postupka, ne dajmo se zavarati, bila je politički ritual i nije funkcionirala samo u svrhu utjecaja na svekoliko pučanstvo, to je bilo ispoljavanje moći.²⁸

Na taj način sagledan proces mučenja, dovodi nas do zaključka da mučenje obavlja određenu pravno-političku funkciju. Svaki zločin, od onog najblažeg prema onom najtežem, tretirao se kao svojevrsna povreda suverenove moći. Suverenova moć, neosporna i bezuvjetna, ne može si priuštiti umanjivanje od strane hrpe beznačajnih pučana, stoga "mora" svoju moć ponovno potvrditi, a to čini brutalnim mučenjem. Mučenje je bio trenutak ponovne uspostave moći. Krvnik je u procesu obavljanja smrtne kazne, predstavljao kraljev mač, moć suverenovu prenesenu u nekoliko kilograma željeza, ali taj posao bio je gotovo beščastan kao i počinjeni zločin. Krvnik, koliko go opunomoćen od strane kralja, osjeća ogorčenost pri svakom presijecanju glave, a ukoliko ne uspije usmrtiti osuđenika, i sam biva zatvoren i mučen. Primjerice kraljoubojice, zločinci najviše vrste, ne samo da su povrijedili kralja kroz prekršenje zakona, nego su napali izvor zakona napavši fizički samoga kralja.

O brutalnosti kazne za kraljoubojice, Foucault navodi godinu 1584. kada Vilim Oranski biva usmrćen²⁹, i opisuje ju detaljno, no tome nećemo posvetiti veliku pažnju. Mučen je danima, a kada više nisu znali što će s njim, zadavali su ga, kako mu duša ne bi pala u očajanje. 19. stoljeće sa sobom donosi i promjenu u kaznenoj praksi, pravio se čim veći razmak između "mirnog" i nasilnog traganja za istinom. Sve više se radilo na tome da mučenje bude ukinuto, Prosvjetiteljski je pokret bio jedan od prvih protivnika mučenja.

No, u groznim prizorima mučenja, kao što smo ranije spominjali, glavni lik nije se onalazio s onu stranu zakona, taj glavni lik bio je narod. Ceremonija ne bi imala smisla da nije budne svjetine koja je svjedok samom izvršenju kazne. Prvo narod igra ulogu gledatelja, a drugo ulogu svjedoka da je kazna izvršena. To uzrokuje strah od zločina, pogotovo zbog toga što su se pravila javna stratišta i mučilišta, lešine su ležale uokolo, podsjećajući narod što bi im se moglo dogoditi u slučaju prekršenja zakona. Pri privođenju osuđenika stupu srama, osuđenik je bio prolazio kroz svjetinu kojoj je bila dozvoljeno "mrziti zločin" i nemilosrdno batinati osuđenika, kao iskaz moći naroda koju joj je kralj povjerio. Narod je to volio, a još više su voljeli gledati prizor mučenja i slušati jauke osuđenika koji proklinje sve, od vjere, obitelji, kralja, itd. Mučenje je u konačnici sadržavalo poticaj na zločin, na dane mučenja, ljudi su bivali oslobođeni rada, krčme su bile pune, vrijeđale su se vlasti, bacalo se kamenje na zapovjednike i vojnike, itd.³⁰ Taj

²⁸ Isto., str. 46.

²⁹ Isto., str. 53.

³⁰ Isto., str. 62.

poticaj je proizlazio i iz toga što u to vrijeme nisu za iste zločine bile iste kazne plemiću i seljaku. Reformatori 18. i 19. stoljeća smatrali su da smrtne kazne, koliko su postale svakodnevne, više ne uzrokuju strah, a u isto vrijeme su bili i protiv mučenja. Pošto su mučenja bila svakodnevica, nadareni pojedinci, pisali su o mučenjima, pa su tako stvorili žanr, posljednje osuđenikove riječi. Učinak te književne vrste je u tome što je osuđenika pretvarao u junaka, priznanjem pročišćenog od grijeha, koji je na kraju mogao kajanjem postići status sveca. To slavlje zločina i osuđenika u svojoj biti čini zlo pravosudnom sistemu, stoga ne čudi, da je mogućnost pisanja takvih i sličnih tekstova uskoro prestala postojati. Time završava dio o odjeku mučenja, a počinje obrada procesa kažnjavanja na kojemu se također nećemo puno zadržati.

3. Kažnjavanje

"Da kazne budu umjerene i razmjerne prijestupima, da se kazna smrću ubuduće određuje samo za ubojice, te da bude ukinuti mučenje koje izaziva ogorčenost čovječanstva".³¹ Ovom rečenicom započinje dio o kažnjavanju, a tu rečenicu navodi Foucault kao rečenicu kojom državni ured rezimira opći stav prema mučenju 1789. godine. Druga polovica 18. stoljeća prepuna je prosvjeda protiv mučenja, jer mučenje kao metoda kažnjavanja shvaćena je kao oblik barbarstva i ono je jednostavno postalo neprihvatljivo. Mučenje je bio određeni vid osvete kralja prekršitelju zakona, te se sam proces odvijao kao borba prsa o prsa, između suverena i zločinca. U 18. stoljeću počelo se zahtijevati da pravosudni procesi svoje temelje ne grade na osveti, već na kažnjavanju. Čovječnost postaje mjera svih kazni. Kazne postaju blaže, ali zločini postaju sve učestaliji. Zločini više nisu toliko grozni, marginalci, sitni kradljivci, krijumčari, harali su više nego ikada. Pravda je u 18. stoljeću postala tromija, sporija, stroža prema krađi, te se trudila poštovati građanski stav klasne pravde.³²

Krađa je postala najzastupljeniji zločin, upravo zbog novih sustava nadzora, blažih kazni, razvijenijih tehnika otkrivanja, hvatanja i skupljanja obavijesti. Ukratko, jednako onoliko koliko je nezakonita praksa napredovala, toliko je i zakonita odnosno kaznena. Sveprisutna kritika reformatora u to vrijeme bila je usmjerena protiv loše ekonomije moći koja je do tada bila temeljena na monarhijskoj nadmoći, odnosno moći suverena koja se manifestirala barbarskim presudama. Cilj same reforme je upravo postavljanje nove ekonomije moći, njena bolja raspodjela i ustroj. Ta reforma nije potjecala od ljudi kojima su sudski postupci i pravosuđe bili strani, većina reformatora upravo je bila te struke. Ono što se htjelo postići reformom je sustavna

³¹ Isto., str. 73.

³² Isto., str. 77.

borba protiv bezakonja, da se ne kažnjava manje, nego bolje, da se čak i one sitne kazne naplaćuju i provode sustavno, jednostavno da kazna postane ucijepljeno u društvo. Trudilo se ne pribjegavati starom sistemu klasne nepravde, te tretirati svakog "građanina" jednako. Prekršaji su morali biti točno definirani i sustavno kažnjavani.

Prekršaji tada počinjeni najčešće su bili ili bezakonje upereno protiv dobara (krađa) ili bezakonje protiv prava (utaje poreza, prevare, nepropisno trgovanje, itd.). Građanstvo je rado zaobilazilo porez i priklanjalo se jednom od dva oblika bezakonja. Foucault tvrdi da to ne bi trebao biti način funkcioniranja kaznenog sustava jer bi on za njega trebao biti aparat kojim će se upravljati raznim oblicima bezakonja, a ne bi trebao biti aparat kojim će se suzbijati bezakonje.³³ Drugim riječima, Foucault se ne slaže s konstantnim nadzorom i kažnjavanjem svakog prekršaja nego inzistira na upravljanju bezakonjem, a ne njegovom suzbijanju sitnim blagim kaznama. "Ukratko, uspostavljanje nove ekonomije i nove tehnologije kaznene moći: takvi su bez sumnje bitni razlozi za postojanje kaznene reforme u 18. stoljeću".³⁴

Kazne su bile sitnije, ali su bile posvuda, prekršaji su bili diferencirani, nadzor stalan. Društvo je bilo prožeto sitnim prekršiteljima zakona koji bi na taj način oskvrnjavali cijelo društvo, a ne osobu suverena kao što je to bilo prije. Stoga, pravo kažnjavanja biva premješteno iz shvaćanja kao osвете suverena nad prekršiteljem zakona na obranu društva od istih. Svaki zločin se tretirao kao "zlo naneseo društvu".³⁵

Čovječnost kao mjera kazne bila je nedostatna u pogledu određivanja pravedne i umjerene kazne. Počelo se na zločine gledati kao poticaj i zločince kao na primjere koji bi mogli utjecati na društvo u cjelini. Smatralo se da zločin ne treba gledati više kao na pogrešku počinjenu u prošlosti nego njen učinak na budućnost i mlade naraštaje. Trebalo se: "Postupiti tako da se zlikovcu oduzme i želja za ponavljanjem zločina i mogućnost da ga tkogod oponaša".³⁶ Došlo je do pomaka u mehanici primjera, više se ne pokazuje mučenjem, nego se pokušava spriječiti svako daljnje ponavljanje zločina i utjecaj na društvo kroz određivanje pravedne kazne.

Ta nova tehnika počiva na nekoliko pravila. Pravilo najmanje količine, kazna mora biti dovoljno zla da bude veća od dobra što ga je zločinac zločinom stekao. Pravilo dovoljnog zamišljanja, ono na što se ovdje cilja je predodžba muke. Pravilo sporednog učinka, kazna je morala imati učinak čak i na one koji nisu ništa počinili, moramo uvjeriti druge da zločincu kaznom više zločin neće pasti napamet. Postoji još nekoliko pravila koja su uvedena, poput

³³ Isto., str. 90.

³⁴ Isto., str. 90.

³⁵ Isto., str. 93.

³⁶ Isto., str. 94.

povezivanja zločina s predodžbama kazne u svrhu prevencije, itd. Po mome sudu, najveća promjena koja je stupila na snagu tim novim pravilnikom, je promjena u pravilu opće istine, u zamjeni starih poludokaza, polupriznanja uzrokovana torturom i poluosuda, pravilu da je okrivljenik nedužan dok mu se ne dokaže suprotno.³⁷

Istraga postaje ono što je i danas, pokušaj skupljanja dokaza i dokazivanje počinjenog zločina. Novim pravilnikom prekršaji su diferencirani, definirani, kao i za njih pripadajuće kazne. Strože kazne bile su primjenjivane na "povratnicima" zločinu, onima koji svoju lekciju prvoga puta nisu shvatili.

U to vrijeme razvio se pojam "zločina iz strasti"³⁸, zločin počinjen nehotimično, u bijesu, afektu, itd. Više u procesima kažnjavanja kao što ste mogli primijetiti, fizičkog kažnjavanja tijela nema! Te blage kazne usmjerene su na dušu, kao korelativ tehnike moći.³⁹

Iako se čini kao pomak, kasnije ćemo vidjeti kako je i u ovim blagim oblicima kažnjavanja i dalje uključena proračunata ekonomija kažnjavanja tijela. U dijelu gdje Foucault govori o "blagosti" kazne temeljna odrednica "blagosti" je tehnologija predočavanja. Pronaći kaznu koja odgovara nečijem zločinu počelo je značiti pronalaženje slabosti, kreiranje pomisli koja će uništiti svaku buduću želju za počinjenjem nedjela bilo koje vrste.⁴⁰

Da bi to u praksi funkcioniralo, tom obliku kažnjavanja potrebno je nekoliko prethodno zadovoljenih uvjeta. Predodžbe moraju biti prozvoljne, treba se stvoriti kod kazne svu moguću sukladnost s počinjenim prijestupom, kako bi se stvorio strah od počinjenja zločina u budućnosti. Kazna bi tako proistjecala iz zločina, zakon bi proizlazio iz same stvari, a moć bi djelovala pod krinkom blage sile prirode.⁴¹ Drugi od uvjeta, je taj da se predodžba o kazni i njenim neugodnostima prikaže jačom od predodžbe o zločinu i pogodnostima koje on donosi. Još jedan od uvjeta je trajanje kazne, gdje je vrijeme postalo provoditelj kazne ili "krvnik za dušu". Krivac je bio cilj kažnjavanja, ali nije bio jedini, cilj su bili i svi oni koji se osjećaju sposobnima i koji su željni zločina. Tu se također javljala želja za podvrgavanjem osuđenika državnoj službi u smislu jeftine radne snage, zašto uništiti život kada bismo se mogli njime okoristiti? Više nema fizičke kazne, sada je oslonac pouka, diskurs, uprizorenje i predočavanje strahota zločina i kazne koja slijedi.

Još jedan problem postavljen pred stvaraoce zakona u 17. i 18. stoljeću bio je već spomenuto pisanje epopeja o zlikovcima u kojima su oni postajali maltene sveci. Taj problem

³⁷ Isto., str. 98.

³⁸ Isto., str. 102.

³⁹ Isto., str. 103.

⁴⁰ Isto., str. 105.

⁴¹ Isto., str. 107.

počeo je biti riješavan diskursom koji je bio karakteriziran bojazni pred zakonom.⁴² Foucault ovdje navodi imaginarni konstrukt grada koji bio bio prožet blagim kaznama koje bi se dosljedno provodile, strah od kazne prožimao bi puk putem predodžbe o kazni, uz pomoć javnih mjesta gdje bi mogao svatko ući i svjedočiti kažnjavanju. To sve predstavlja neprestano i neumorno ponavljanje zakona toga grada. U ovom dijelu Foucault prvi puta spominje utamničenje kao oblik kažnjavanja, te tvrdi da se utamničenje primjenjivalo samo kod određenih zločina kao što su oduzimanje tuđe slobode (otmica) i zloupotrebe vlastite slobode (nered, nasilje).⁴³ Reformatori toga vremena nisu mogli imati zamisao da će jednoga dana utamničenje biti oblik kazne koji će biti čitav središnji prostor između smrtne kazne i onih po prirodi blažih. Utamničenje je ubrzo postalo mjesto gdje bi se osim služenja kazne obavljao i prisilni rad, te su umjesto stratišta i javnih prostora predviđenih za mučenje, nicali zatvorene, složene tvorevine u kojima se pravda provodila. To su bili "novi dvorci građanskog poretka".⁴⁴

Načelo koje je bilo tada formulirano je određivalo da za one koji su se pokazali krvoločnima slijedi bol, za lijene rad, a beščasnost za one kojima je duša iskvarena, to su predstavljala tri oblika kažnjavanja unutar tih "dvoraca". Tamnice, osim u svrhu rehabilitacije zločinaca, služile su i za svojevrsno osiguranje države od zločinaca i njihovog utjecaja na narod. Autor nastavlja postavljajući si retoričko i pomalo ironično pitanje o tome kako je moguće da je utamničenje ubrzo postalo tako rasprostranjeno, ali otklanja ironiju opisivanjem nekih od najpoznatijih kaznionica tog vremena, kao što su amsterdamski Rasphuis i kaznionica u Gentu. U tim su se kaznionicama zatvorenici bavili radom kojim su zarađivali sebi za osnovne potrebe, te su mogli dio novca čuvati i za vrijeme kada izađu iz kaznionice. Zatvorenici u kaznionicama bili su radnici, a time su postali ništa drugo doli *homo oeconomicus*⁴⁵ ili biće koje se ostvaruje kroz ekonomske odnose s poslodavcem (zatvorskim čelnikom), zamjenom rada za materijalna dobra, i ujedno postajao sveden na biće koje predstavlja jeftinu radnu snagu.

Kaznionice su služile za popravljavanje i ekonomsko iskorištavanje zatvorenika, postale su "reformatორiji".⁴⁶ Čelija je postala prostor između dva svijeta, uspostavljajući religijsku svijest izolacijom od ostatka svijeta, i kreiranjem *homo oeconomicusa*. Ovaj oblik kažnjavanja bio je rasprostranjen diljem Europe, od Francuske i Engleske, pa sve do Sjedinjenih Američkih Država. U nastavku autor navodi primjere kaznionica, poput onih u Gloucesteru, Philadelphiji i Walnut Streetu. Filadelfijski model bio je najpoznatiji upravo po tome što je primjenjivao gore

⁴² Isto., str. 113.

⁴³ Isto., str. 116.

⁴⁴ Isto., str. 117.

⁴⁵ Isto., str. 124.

⁴⁶ Isto., str. 125.

spomenuto pravilo o samoudržavanju zatvorenika, koji su bili sretni što su bili materijalno uključeni u vlastitu egzistenciju unatoč izolaciji. Ujedno se provodio konstantan nadzor u navedenim kaznionicama, što je poticalo preobrazbu i dalo veliku kontrolu nad zatvorenicima, tim nadzorom stvaralo se znanje o pojedincima koje postaje temeljem zatvora. Foucault tvrdi: "Zatvor funkcionira kao aparat znanja".⁴⁷

Zatvor generalno postaje korektivna ustanova, a kaznonice i modeli se počinju razlikovati u nejednakostima koje se nalaze u području tehnike korigiranja zločinaca. Tako npr. s jedne strane koriste moć predodžbe i kompletno duševno korigiranje, drugi pak uključuju i tjelesnu dimenziju kroz djelatnosti, rad, kontrolu cjelokupnog djelovanja, sve to osim što korigira dušu, uvelike kontrolira tijelo. Kazne prestaju biti strah od predodžbi i postaju prisila na izvršavanje dnevnih dužnosti po rasporedu napisanom od strane nadzornika.

Foucault tvrdi da se krajem 18. stoljeća javljaju tri moguća organiziranja kaznene vlasti, jedan je temeljen na starom monarhijskom pravu, a ostala dva na preventivno, utilitarno i korektivno djelovanje na pojedince i svaki ogranak društvene zajednice. Postupci ispravljanja tijela postali su dijelom kaznenog sustava, te preobrazba i reformacija zatvorenika u pravne subjekte. Foucault završava poglavlje govoreći: "Tijelo koje se izvrgava mučenju, duša čijim se predodžbama barata, tijelo koje se ispravlja...".⁴⁸ To su bila tri modaliteta izvršavanja kazne, koja su ujedno predstavljala tri tehnologije moći.⁴⁹

4. Disciplina

Sljedeći dio Foucaultova djela "Nadzor i kazna: Rađanje zatvora" smatram ključnim, a njegov završetak konstruktom Panoptikona njegovim vrhuncem. Dio o disciplini dat će nam priliku još jednom i detaljnije proučiti točno kako se pokušavalo prinudom utjecati na preobražavanje pojedinca. Foucault otvara novu cjelinu o disciplini opisom idealnog vojnika iz 17. stoljeća, te nakon toga govori o znakovima i implikacijama na spomen te prevažne državne službe. Razlog počinjanja dijela o disciplini referencama na vojnike i vojsku nije nimalo slučajan.

Upravo se u vojsci i na vojničkim tijelima vršila disciplina koja je bila ravna, pa možda i malo većeg intenziteta, onaj zatvorskoj. Foucault kaže da je tokom klasičnog doba došlo do

⁴⁷ Isto., str. 129.

⁴⁸ Isto., str. 134.

⁴⁹ Isto., str. 134.

otkrivanja tijela kao mete i predmeta moći⁵⁰, što nam govori o tome da se na indirektan način kroz "blage" kazne, konstantan nadzor i kontrolu dnevnog rasporeda, počelo opet "udarati" po tijelu. Disciplina je tijekom 17. i 18. stoljeća postala obrascem kojim se postizala dominacija.⁵¹ U svojoj biti bila je različita od ropstva, ali je postizalo, bez očiglednog nasilja, donekle slične koristi i učinke. Foucault tvrdi kako je disciplina svoj vrhunac dostigla onda kada je došlo do rođenja umijeća ljudskog tijela, tijelo se nastojalo učiniti što poslušnijim i korisnijim. Tu se radilo o prinudama, nadzoru, podvrgavanju rasporedima, vježbanju, obrazovanju, itd.

Cilj discipline je bio postići pokorno tijelo. Stoga su sitničavi propisi, cjepidlački pogledi nadglednika, stavljanje pod nadzor i najmanjih djelića života, glavne karakteristike disciplinske moći koja se vršila nad bijednim tijelom u svim ustanovama (školama, bolnicama, vojarnama, itd.).⁵²

Tijekom klasičnog doba, razvojem discipline, razvila se cijela skupina tehnika, znanja, postupaka kojima bi se disciplina mogla što uspješnije provoditi. Disciplina je najprije pristupala problemu raspoređivanja u prostoru, te se zbog toga razvilo nekoliko tehnika. Disciplina najčešće zahtjeva zatvoreni prostor u kojemu se može najuspješnije provoditi, poput zavoda, vojarni, itd. No, u disciplinskim prostorima, samo obilježje zatvorenosti nije dostatno. Potrebna je dodatna unutarnja raspodjela na taj način da svaki pojedinac ima vlastiti prostor. Prostor je uređen analitički, nema skupina koje bi se razvijale jer su svi sami za sebe. Sve navedeno vrlo je slično konstrukciji samostanske ćelije, nužna je usamljenost tijela i duše.⁵³ Takva prostorna raspodjela u raznim disciplinskim ustanovama osiguravala je njihovu uspješnost, uz male preinake, tijekom cijelog 18. stoljeća ovakav oblik ustanova postaje dominantnim. Podjela na ćelije, mjesta, rangove, proizvodi velike složene prostore u kojima se disciplina sustavno provodi. Osim prostorne raspodjele, za savršenu disciplinu, potrebna je i ona vremenska, drugim riječima potreban je bio nadzor nad djelatnošću svakog pojedinca koji boravi u ustanovi te vrste.

Vremenski raspored, preuzet još iz samostanskih zajednica, uključivao je raspodjele poslova i zaduženja.⁵⁴ Pa sjetimo se samo onog vremenskog rasporeda s početka ovog rada, koji je zadržavao i tu samostansku karakteristiku koja nije iščeznula dugi niz godina, jer se to smatrao savršenim oblikom discipliniranja duše. Pri vremenskoj razradi činova, Foucault govori o tome da se uvodio ritam bubnja kao osnova vojnog koračanja, pri čemu se dodatno poboljšala kontrola

⁵⁰ Isto., str. 138.

⁵¹ Isto., str. 139.

⁵² Isto., str. 142.

⁵³ Isto., str. 145.

⁵⁴ Isto., str. 151.

nad tijelima vojnika.⁵⁵ Niti jedan trenutak u danu, niti jedan dio tijela, niti jedan čin ne smije biti potraćen i beskoristan. Disciplina tijela je postala osnova toga, jer samo disciplina i velik trud dovodili su do željene korisne i djelotvorne radnje.

Disciplina se također određivala odnosom što ga tijelo mora imati prema određenom predmetu pri radnji koju njime obavlja. To Foucault zove "instrumentalnim kodiranjem tijela".⁵⁶ Nadalje, težilo se tome da se vrijeme kvalitetno i produktivno iskoristi. Tijelo je postalo dresirano činiti ono što mu se naredi, u najkraćem mogućem roku s najvećim mogućim uspjehom pri obavljanju zadane radnje, uspostava kontrole na svom vrhuncu.

Foucault navodi školu manufakture Gobelins kao primjer škole u kojoj su disciplinske tehnike prožimale svakodnevicu, nadzorom, naobrazbom, te strogim vremenskim rasporedom. Ovo je dokaz da se u pedagoškoj praksi vrlo dobro prihvatilo i proširilo discipliniranje mladih tehnikama koje su od njih činile pokorna tijela.

Napredak društava i nastajanje individua, Foucault tvrdi, oba su velika "otkrića" 18. stoljeća koja su u vezi s tehnikama moći što ih se provodi kroz disciplinske postupke. Od vremena se izvlačila najveća moguća korist, ono biva razbijano na sitne odsječke nakon čije bi sinteze dobili jedan savršen totalitet.⁵⁷

Pa tako zaključuje autor da su upravo makrofizika i mikrofizika moći omogućile integraciju vremenske, unitarne, kontinuirane, kumulativne dimenzije u obavljanju nadzora i primjenu svih oblika vladavine.⁵⁸ Vježba je tako postala glavna od tehnika kojom se tijelu nametalo obavljanje neke radnje koje će u budućnosti morati ponavljati i usavršavati. Vježbom, nadzornik drži sve pod kontrolom i na neki način osigurava budući boljitak kako pokornih tijela pojedinaca tako i sveukupnu veću produktivnost i poslušnost. Ono što sačinjava snagu, tvrdi Foucault, nije glomaznost četa nego njezina djelotvornost u obavljanju određene funkcije, bilo proizvodne snage ili vojne čete.⁵⁹ Disciplina je postala umijeće sastavljanja snaga u djelotvoran aparat, a ne više puko gomilanje pravilno raspoređenih pokornih tijela i vremenskih rasporeda.⁶⁰ Čovjekova važnost u gomili nije se više sastojala u tome koliko je on snažan ili hrabar, već po tome obavlja li svoje dužnosti točno po redosljedu, je li uspješan u vremenskom intervalu koji ispunjava vlastitim radom.

⁵⁵ Isto., str. 153.

⁵⁶ Isto., str. 155.

⁵⁷ Isto., str. 163.

⁵⁸ Isto., str. 163.

⁵⁹ Isto., str. 165.

⁶⁰ Isto., str. 167.

Na taj način došlo je do razvoja Lancasterove metode⁶¹ tj. metode hijerarhiziranja učenika prema sposobnostima, te bi tako onaj sposobniji bio zadužen nadgledati i poticati onog manje sposobnog, itd. Takva odmjerena kombinacija snaga zahtjeva strogo određeni sustav zapovijedanja, radilo se o razvoju sustava signala koje zapovjednik nalaže svom potčinjenom, to je bila svojevrsna tehnika dresure čiji bi rezultat trebao biti pokorni sluga i zadovoljan gospodar. Važno je još dodati u ovome dijelu, autor ističe taktiku kao najviši oblik disciplinske prakse koja je postala temelj vojne prakse 18. stoljeća.

Disciplina je proizvodila četiri tipa individualnosti, tj. jednu koja je imala četiri karakteristike. Disciplina je bila ćelijska (prostorna raspoređenost), organska (zbog kodiranja djelatnosti), genetska (zbog gomilanja vremena) i u konačnici kombinatorna (zbog sastavljanja snaga).⁶² Da bi individualnost imala upravo te četiri karakteristike bilo je potrebno provoditi četiri tehnike proizvodnje tih karakteristika disciplinom, a to su bile izgradnja slike, vojne vježbe i njihovo nametanje, te u konačnici već spomenuti najviši oblik disciplinske prakse, taktiku.⁶³

Foucault nakon toga promišlja o tome, je li rat nastavak politike, a daje si odgovor da je politika tehnika održavanja unutarnjeg reda i mira, te pokušava sastaviti savršenu vojsku koja bi se sastojala od strogo disciplinirane mase, koja bi bila poslušna i nadasve korisna.⁶⁴ Zbog velike količine pažnje posvećene riječima disciplina i disciplinska moć, potrebno je definirati što je zapravo funkcija discipline i njene moći.

Disciplinska moć ima funkciju "obučavanja" u svrhu izvlačenja najveće moguće koristi od "obučenog", dok disciplina svoju funkciju nalazi u "proizvodnji" pojedinaca, ona je viša tehnika moći koja uzima pojedinca kao predmet i kao oruđe svog djelovanja.⁶⁵ Uspjeh disciplinske moći dolazi od upotrebe oruđa kao što su hijerarhijski pogled normalizacijskih sankcija i njihove kombinacije koja se provjerava jednim postupkom, ispitom, o kojem će biti riječi nešto kasnije.⁶⁶

Pri hijerarhijskom nadgledanju, Foucault govori o razredbi [dispositif] koju izvršavanje discipline nužno mora imati, jer se na taj način sve tehnike moći mogu nesmetano provoditi i izazivati željeni učinak.⁶⁷ Taj nadzor, mora biti skriven i nevidljiv, a s druge strane mora sve vidjeti i imati pod kontrolom.

⁶¹ Isto., str. 168-169.

⁶² Isto., str. 171.

⁶³ Isto., str. 171.

⁶⁴ Isto., str. 171.

⁶⁵ Isto., str. 175.

⁶⁶ Isto., str. 175.

⁶⁷ Isto., str. 176.

Taj oblik "promatračnice", korišten u disciplinskim ustanovama, teži postizanju ideala, vojničkog tabora.⁶⁸ Tabor je bio jedan od prvih i savršenih oblika konstantnog nadzora i opće vidljivosti. Tu možemo primijetiti kako je došlo do nastanka arhitekturnih dilema, koje će nešto kasnije biti razriješene savršenijim konstruktima.

Pretpostavka je da bi se u savršenoj disciplinskoj ustanovi trebao moći vršiti nadzor nad svima u svako doba dana jednim pogledom, s jedne središnje točke. Tada su se razvile mnoge takve ustanove koje su se vodile tom arhitekturnom izvedbom, kružnim prostorom s jednim središnjim uzvišenim "tornjem" s kojeg bi se sve kontroliralo i iz kojeg bi dolazile sve naredbe. Proces traženja savršenog arhitekturnog konstrukta za savršeno nadgledanje i nadzor, proces je stvaranja utopističkog mjesta za provođenje discipline. Osim tog centralnog nadzornog "centra", pri vršenju idealnog nadzora, potrebna je bila nadzorna hijerarhija i nadzor od strane vršitelja raznih funkcija u toj ustanovi, a to je postalo sve popularnije u 18. stoljeću. Nadzor, naravno, nije bio dostatan za konstrukciju savršene složene disciplinske ustanove, bilo mu je potrebno dodati i normalizacijske sankcije koje bi osiguravale pravilno funkcioniranje ustanove. To su bile sankcije koje su imale korektivnu funkciju, te sankcije bi bile provođene i na taj način bio je stvoren svojevrsni kazneni mikrosustav, neovisan, a opet usko povezan s kaznenim "makrosustavom". Sankcije su imale funkciju nadziranja, diferencijacije, hijerarhizacije, homogenizacije, tj. normalizacije ustanove.⁶⁹

U konačnici, održavala se kombinacija nadzora i sankcioniranja, u vidu ispita. Ispit predstavlja mogućnost kvalificiranja, razvrstavanja i kažnjavanja. Foucault kaže da se u ispitu očituje: "Preklapanje odnosa moći i relacija znanja...".⁷⁰

Jedan od prvih aparata za ispitivanje svakako je bila bolnica. U bolnicama su se počele obavljati obične vizite, a kasnije nešto temeljitije i detaljnije provjere svakog od pojedinih pacijenata. Drugi od ispitivačkih aparata je škola, odnosno odgojno-obrazovne ustanove, koje sav svoj rad upravo temelje na konstantnom praćenju napretka ili nazatka pojedinaca. Ispit izokreće vidljivost u izvršavanju moći, ona je u jednu ruku konstantno vidljiva i očekivana, a u drugu ona je disciplinska moć koja je skrivena, a ujedno mora biti stalno vidljiva.⁷¹

Vidljivost je ovdje ključan faktor potčinjenosti pojedinaca. Disciplina ima svoj oblik ceremonije, ima veličanstveni vid ispita.⁷² Podanici su izloženi kao na smotri, a moć ih promatra i procjenjuje kroz pogled. Ispit također donosi individualni pristup pokornim tijelima, te se pravi

⁶⁸ Isto., str. 176.

⁶⁹ Isto., str. 189.

⁷⁰ Isto., str. 190.

⁷¹ Isto., str. 193.

⁷² Isto., str. 193.

potpuna dokumentacija o svakom od pojedinaca. Dokumentacija i stalno praćenje doprinijelo je ustanovljivanju pojedinca kao predmeta analize, a s druge strane omogućila nam je komparaciju i mjerenje.⁷³ Svaki pojedinac sa svojom dokumentacijom postaje zaseban "slučaj". Ispit kroz svoje metode i provedbu, proizvodi, dokumentira, prati, analizira i stvara individue kroz vlastitu ceremoniju pretvara ljude u "slučajeve" spremne za "ocjenjivanje". Individua postaje predmet znanja i mjesto manifestacije moći.⁷⁴ Također postoji jedan problem proizašao iz toga, a to je što se na ljudima tražila bilo kakva deformacija, kako bi ih se pretvorilo u "slučaj", a normalan i zdrav pojedinac nije se mogao individualizirati jer bi se u njemu tražila i najsitnija naznaka deformacija, što bi u konačnici i njega pretvorilo u individuu i "slučaj".

Ovo poglavlje završava Foucaultovom pozitivnom definicijom moći: "...moć proizvodi; proizvodi stvarnost, proizvodi područja predmeta i rituale istine. Pojedinac i spoznaja koju o njemu možemo steći ovisi o toj proizvodnji".⁷⁵

4.1. Panoptizam

Ono što slijedi, po mome sudu, najvažnije je poglavlje cjelokupnog djela "Nadzor i kazna: Rađanje zatvora". Ovaj dio, zapravo je sinteza svega dosad rečenog, a ujedno predstavlja i prijedlog konstrukta savršene disciplinske ustanove u kojoj bi se provodile tehnike u svrhu kažnjavanja. Foucault nas vodi do ideje panoptizma kroz opis nadzora i kontrole gradova zahvaćenih kugom, gdje je nadzor neprestano funkcionirao, budno oko stražara i nadglednika kontrolirala je svako domaćinstvo i spriječavalo daljnje širenje bolesti.⁷⁶

To nadgledanje vršilo se kroz spominjanu metodu zabilježavanja i dokumentiranja pojedinaca tijekom buktanja ove nemilosrdne epidemije. Svaki pojedinac znao je svoje mjesto, sve je bilo zatvoreno i rascjepkano na male djeliće kako bi kontrola bila što detaljnija i temeljitija. Protiv kuge se, drugim riječima, borilo redom i disciplinom.⁷⁷

Kapilarna prožetost tehnikama moći koja je štitila pojedince od samih sebe. Kuga je također uvela običaj izgonstva. U gradu zahvaćenom kugom, prikazanom u utopističkom svjetlu, provodi se nadzor, kontrola, moć, disciplina i red, na način na koji bi to trebalo biti u korektivno-disciplinskim ustanovama uopće. Zbog čega je autor izabrao upravo taj primjer prije navođenja svog idealnog konstrukta? Upravo iz tog razloga, da iole prikaže na koji način on zamišlja

⁷³ Isto., str. 194.

⁷⁴ Isto., str. 198.

⁷⁵ Isto., str. 200.

⁷⁶ Isto., str. 201.-205.

⁷⁷ Isto., str. 203.

vlastito utopističko mjesto unatoč korištenju jednog gotovo apokaliptičnog primjera, kao što je epidemija kuge.

Foucault se nakon ovog detaljnog opisa kužnog grada, prebacuje na Benthamov *Panoptikon* ili drugim riječima objašnjeno, korektivno-disciplinski aparat sustavnog nadzora nad "slučajevima" koji je savršen, ne samo po svojoj funkcionalnosti i učinkovitosti, nego i arhitekturnoj izvedbi. Detaljan opis ovog konstrukta ne samo da je neophodan, već je i prijekopotreban za sveukupnu teoriju kazne Michela Foucaulta, jer predstavlja vrhovno dostignuće u konstrukciji ustanova za izvršavanje kazni.

Na rubnom dijelu grada nalazila bi se zgrada prstenasta oblika, koja bi u svome središtu imala toranj. Taj toranj na sebi bi imao velike prozore s pogledom na unutrašnjost prstenaste tvorevine. Zgrade koje sačinjavaju rub tvorevine sastojale su se od velikog broja ćelija u kojima su boravili zatvorenici, luđaci, radnici i učenici, koji su bili vidljivi nadziratelju s tornja, ako nisu bili vidljivi direktno, njihove bi se siluete zasigurno vidjele. Svaka ćelija svojevrsna je samica, a nadzor i konstantna vidljivost ono je što je čini još i gorom. Odvajanjem osoba koje su tamo boravile, htjelo se izbjeći eventualno stvaranje paktova i saveza bilo koje vrste. Ključ djelotvornosti Panoptikona je prinudna i promatrana samoća. Ta stalna vidljivost osigurava funkcioniranje i provedbu moći unutar ustanove, moć je, i prema Benthamu, morala biti vidljiva i neprovjerljiva.⁷⁸

Pod time se mislilo da moć mora biti vidljiva u liku središnjeg tornja koji je vidljiv s bilo kojeg dijela ustanove, a neprovjerljiva je utoliko što zatvorenici ne smiju znati da su promatrani, ali moraju uvijek biti svjesni što im se može dogoditi i mogućnosti konstantne provjere i analize njihovih postupaka i ponašanja. Tvrdi Foucault: "Panoptikon je stroj kojim se razdružuje par vidjeti-bitu viđen: na rubnom je prstenu čovjek cjelokupno viđen, a da nikada ne vidi; sa središnjeg se tornja sve vidi, a da čovjek nikada nije viđen".⁷⁹

Ceremonije i maestralne manifestacije moći više nisu bile potrebne, moć je bila stalna i sveprisutna. Panoptikon više ne koristi prisilu i fizičko sučeljavanje s zatvorenicima, on svoju moć provodi stalnim stanjem pripravnosti, te tako vrši duševnu prinudu i disciplinu. Dokumentacija i analiza osoba koje borave u ustanovi bile su svakodnevna pojava koja bi dovodila do razlikovanja bolesnika, radnika, utvrđivanja njihovih mana, vrlina, progresa bolesti, itd.

Panoptikon je, također, korektivna ustanova koja je ispravljala greške i dresirala poslušna tijela. Osim što se kontrola vodila nad zatvorenicima, ona je bila provođena

⁷⁸ Isto., str. 207.

⁷⁹ Isto., str. 207.

konstantnom vidljivošću i nad djelatnicima tj. službenicima koji su u njegovoj funkciji. Panoptikon funkcionira kao "laboratorij moći".⁸⁰

Foucault nakon objašnjenja i opisa Panoptikona svoju daljnju razradu ideje idealne ustanove pruža kroz usporedbu grada zahvaćenog kugom i Panoptikona. U gradu zahvaćenom kugom, moć je usmjerena protiv neuobičajenog zla, postaje vidljivom i sveprisutnom, sve funkcionira po principu ili podliježeš moći za svoje dobro ili umireš. Dok u Panoptikonu to nije slučaj, jer bi on trebao postati poopćiv model funkcioniranja moći i njenog ustroja. On je polivalentan, može biti korišten za liječenje bolesnika, kažnjavanje osuđenika, čuvanje luđaka, nadziranje radnika, itd.⁸¹ Panoptička shema upotrebljiva je gdje god je potrebno "ukrotiti" veliko mnoštvo ljudi.

Ukratko, ideja Panoptikona upotrebljiva je u većini ustanova, upravo zbog svoje učinkovitosti u svojoj svrsi. U njoj se upotreba svake moći smanjuje u intenzitetu zbog pojačanja koje dolazi od strane neprestane vidljivosti i nadzora, te arhitekturne izvedbe same građevine.

Još jedna od karakteristika panoptičkih ustanova jest to što će i sama ustanova moći biti konstantno podvrgnuta inspekcijama, jer ne samo da nadziratelji mogu to raditi, već to mogu i obični ljudi, šira javnost. Kao i svaki ljudski konstrukt pa i čovjek pojedinačno, panoptička ustanova i oni koji su joj na čelu mogu zastraniti i odstupiti od prvotne ideje, stoga je potrebna inspekcija od strane javnosti. Foucault dodaje još jednu pozitivnu karakteristiku panoptičkih ustanova, a to je da ta ustanova čak i ukoliko uređuje moć, ona to ne čini radi moći same, već zbog povećanja društvenih snaga, povećanja proizvodnje, ekonomičnosti, obrazovanja, podizanje javnog ćudoređa, itd.⁸²

Mogli bismo urediti jedan cijeli grad ili državu na temelju ideje Panoptikona, jer bismo na taj način nadzirali svaku moguću sitnicu, svakog pojedinca, na taj način održavati i primjenjivati disciplinu, izbjeći začetak kriminala, a ujedno i povećati proizvodnju, rad i učinkovitost stanovnika.

U dva navedena primjera vidimo dvije različite discipline, disciplina kao opsada u primjeru grada zaraženog kugom, i disciplinu-mehanizam u panoptičkom primjeru. Cijelo društvo u 17. i 18. stoljeću, bilo je, kao što vidimo, laboratorijski miš za provođenje discipline, uz njene preinake i usavršavanje. Društvo toga vremena, Foucault stoga naziva disciplinskim društvom.⁸³

⁸⁰ Isto., str. 210.

⁸¹ Isto., str. 211.

⁸² Isto., str. 214.

⁸³ Isto., str. 215.

Disciplina je prvotno služila suzbijanju negativnog ponašanja, kriminalnih namjera, ukratko, svih negativnih uloga, dok je kasnije postala pozitivan akter cijele priče, kroz poticanje na proizvodnju, povećanje korisnosti, pokornosti, itd. Discipline su počele funkcionirati kao tehnika proizvodnje korisnih pojedinaca.⁸⁴

Disciplinski mehanizmi počeli su prožimati svakodnevicu, napustili su mračne zidine kojekakvih ustanova i svoje sjeme posijale u školama, osobito onima vjerske prirode. Sve se promatralo, sitne promatračnice, od kontrole samog učenika, preko upoznavanja roditelja i poticanja na kontrolu, redovit nadzor nalik onome u panoptičkim ustanovama. Nešto suptilniji oblik discipliniranja, dakle, provodile su vjerske skupine i razni dobrotvori.

Mehanizmi discipline u nekim su zemljama, umjesto kroz vjerske skupine, dovele do razvoja policijskog aparata (Francuska).⁸⁵ Tu se radi o gotovo jednakoj situaciji kao što bi to bila konstruiranjem panoptičkog grada, nadzor i disciplina na svakom koraku u obliku žandarmerije koja ju neprestano provodi.

Navodeći Juliusa, teoretičara zatvora, Foucault nastoji izraziti tezu o tome da je društvo postalo iz starogrčkog društva predstave ovo suvremeno društvo nadgledanja kao dovršetak jednog evolucijskog procesa.⁸⁶ Članovi suvremenog društva konstantno su nadzirani, a učinci moći prožimaju svaki trenutak njihova života. Disciplinsko društvo dijelom je raznih povijesnih procesa, onih ekonomske, pravno-političke i znanstvene prirode.⁸⁷ Ekonomska isplativost, provođenje moći i mogućnost prevencije, mogli bismo nazvati ono što je proizašlo iz tih procesa. Foucault tvrdi: "Riječju, discipline su skup sćušnih tehničkih pronalazaka koji su omogućili porast korisne veličine mnoštva...".⁸⁸

Porast kapitalističke ekonomije duguje zasluge disciplinarnoj moći koja kroz postupke potčinjavanja tijela, "političkom anatomijom" stavlja u pokret različita politička uređenja, ustanove ili aparate. Foucault kaže da je Prosvjetiteljstvo otkrivalo ujedno slobode i discipline.⁸⁹ Iz discipline proizlazi i problematika zakonskog kažnjavanja, u zatvorima više nema moći koja kažnjava, to je postala disciplinarna moć nadgledanja, ne postoji više rekvalifikacija subjekata nego korisna dresura zločinaca.

U 18. stoljeću, koje je izmislilo tehniku discipline, izmislilo je i tehniku ispitivanja, vrlo sličnu onoj u sudbenim istragama u srednjem vijeku.⁹⁰ To je bila ona istraga kojom se istraživala

⁸⁴ Isto., str. 217.

⁸⁵ Isto., str. 219.

⁸⁶ Isto., str. 222.

⁸⁷ Isto., str. 224.

⁸⁸ Isto., str. 227.

⁸⁹ Isto., str. 228.

⁹⁰ Isto., str. 231.

i dokazivala istina, najčešće uz mučenje. Tvrdi Foucault da su istražni procesi uvelike doprinijeli razvoju znanosti o prirodi i općenito empirijskim znanostima.⁹¹ Ta istraga i analiza, pružala je sve veće znanje o čovjeku, te je samim time proizvodila drugi oblik moći. Istraga kao disciplinska tehnika više nije nalik onoj inkvizitorsko-akuzatornoj pravosudnoj predstavi. Što je prije bilo komadanje kraljoubojičina tijela, danas je trančiranje ljudskih života disciplinarnim tehnikama i nadzorom.

Ovime završava poglavlje o panoptizmu, te počinje detaljnija razrada problematike zatvora i zatvorskih sustava. Kao što sam već ranije u više navrata napomenuo, konstrukt Panoptikona najvažniji je dio cjelokupnog djela. Panoptikon je vrhovno dostignuće u arhitekturnoj konstrukciji korektivno-nadzornih ustanova, poopćiv i primjenjiv na velik broj ustanova, savršena tvornica moći, proizvodnje i pokornosti.

5. Zatvor, modeli i zatvorski sustavi

Posljednji odjeljak ovoga djela, Foucault je posvetio razmatranju i analizi zatvora i zatvorskih sustava. Kao što smo već imali prilike vidjeti, zatvori nisu novonastali ili recentni po povijesti svog nastanka, oni su oblik koji je postojao i prije svoje upotrebe u kaznenim zakonima.

Na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće postupno se uvela kazna zatočenjem što je bila novost.⁹² Zatvori su uvijek bili usmjereni ka čovječnosti unutar kaznenog pravosuđa, bili su mjesto provođenja disciplinskih tehnika i mehanizama, postali su "kazna civiliziranih društava".⁹³ Imajući na umu sve nedostatke zatvora, ljudi još uvijek nisu došli do nekog boljeg rješenja, te ispada da nam je zatvor jedino logično rješenje proizašlo ili iz savršenosti zatvora ili inercije teoretičara kaznenog pravosuđa.

Zatvoru smo skloni jer on oduzima tj. lišava pojedinca slobode, što se smatra temeljnim ljudskim pravom koje svatko posjeduje, stoga lišavanje slobode ispada kao jednakomjerna kazna za sve odmetnute od zakona. Još jedna od pozitivnih funkcija je, naravno, uloga zatvora kao korektivne ustanove koja preobražava i proizvodi bolje pojedince. Zbog navedenih razloga, još od 19. stoljeća, zatvor je najciviliziraniji i najneposredniji oblik kažnjavanja, jednakomjerna kazna i povoljna preobrazba.

⁹¹ Isto., str. 232.

⁹² Isto., str. 237.

⁹³ Isto., str. 238.

Zatvor mora biti iscrpan disciplinski aparat, te potpuna i stroga ustanova.⁹⁴ Zatvor mora biti omnidisciplinarnan⁹⁵ više nego bilo koja druga specijalizirana ustanova, te njegovo djelovanje mora biti konstantno i mora davati potpunu vlast nad zatočenima. Jedan od preduvjeta i čimbenika koji čine zatvor je izolacija koju pojedinac ima spram vanjskog svijeta boravkom u zatvoru. Unutar zatvora, podijeljenost prostora koja onemogućava stvaranje homogenog društva, samoća kao jedno od najjačih oruđa reforme pojedinca. Zločinac ostavljen na miru da razmišlja o grozoti koju je počinio, postaje mrziti svoj čin i počinje ga mučiti grižnja savjesti, na taj način funkcionira odvajanje zatočenika nad kojim se lakše izvršava moć u izolaciji unutar izolacijskog sustava.

Tu Foucault razlikuje dva modela zatvora u Sjedinjenim Američkim Državama, a to su auburnski i filadelfijski model. Prvi se od drugog razlikuje utoliko što je više nalik bivšem samostanskom načinu boravljenja u samoći, skupni obroci i susretanje s drugima je dozvoljeno, ali se mora poštivati zakon šutnje. U filadelfijskom modelu vlada potpuna izolacija, vjera u pojedinčevu vlastitu rehabilitaciju boravkom u samoći, unutarnja borba koja ga na kraju čini boljim čovjekom temelj je ovog modela koji ne dopušta susretanje zbog mogućeg skretanja tijekom misli.

Još jedan od čimbenika nužnih za zatvorsku ustanovu je svakako rad, koji je poput izolacije, pokretač procesa preobrazbe pojedinca. Vodile su se žustre rasprave oko toga trebali ili ne, plaćati za rad obavljen unutar ustanove. S jedne strane smatrale su se nadnice pozitivnima u motivaciji lijelih i dokonih zatočenika, dok s druge strane, boravak u zatvoru mogao je postati "zanimanje" utoliko što bi oni gladni kruha namjerno počinili grozne zločine kako bi došli zarađivati u zatvor.

Prema autoru, slika savršenog zatvorskog rada je u ženskoj radionici u Clairvouxu, gdje su radnice bile pod stalnim nadzorom časne sestre ponad koje se nalazilo raspelo na zidu, te se težilo razvijanju pozitivnih navika kod radnika.⁹⁶ U zatvorima se težilo tome da zatvorenici zavole rad kojim usput i zarade nadnicu, kao pozitivnu naviku, ali to je bio zapravo još jedan od oblika represivnih tehnika u kojem se zapravo očitovala moć nadzornika/poslodavca koji je imao moć nad svojim radnicima.

Još nešto što prava zatvorska ustanova mora imati je prilagođavanje težine kazne svakom od pojedinaca. To pravo, prilagođavanja kazne, tek u 20. stoljeću postaje dijelom zatvorskih privilegija, a očitovalo se kroz uvjetne kazne. To je na neki način suđenje nakon suđenja.

⁹⁴ Isto., str. 242.

⁹⁵ Isto., str. 242.

⁹⁶ Isto., str. 251.

Trajanje kazne nije nikada bilo u odnosu s težinom prekršaja, jer se boravak zatočenika uvelike razlikovao u kvaliteti. Jedna od stvari koja se također htjela, a ponegdje i je, uvesti jest zatvor koji funkcionira na principu nagrađivanja i kažnjavanja pojedinaca za vrijeme boravka. Od zatvora se htjelo da bude koristan, da izolira, obvezuje na rad, liječi i normalizira, upravo ti dodaci su ono što zatvor čini "kazneno-popravnim".⁹⁷

Zatvor, kao mjesto izvršenja kazne, postalo je mjesto ispunjeno nadgledanjem i detaljnim poznavanjem svakog od "slučajeva" unutar svojih zidina. Panoptikon je između 1830. i 1830. godine bio dominantan arhitektonski program i zatvorska shema.⁹⁸ Takav način izgradnje činio se najpravičniji za sustavan nadzor i promatranje, tvornica znanja o pojedincima i provođenja moći. Panoptikon je bio stroj u kojem je u svakom trenutku svatko vidljiv, a ujedno je prikupljana i sva dokumentacija o pojedincima, te je svatko imao svoju ćeliju u kojoj je imao vlastite borbe. Zatvor i jest mjesto prikupljanja znanja o pojedincima, jer je to pomagalo što prikladnijem pristupu tom pojedincu u svrhu njegove preobrazbe.

Sve navedeno, vodilo je izmjeni u klasifikaciji odmetnika od zakona, više nisu postojali prekršitelji zakona, već su postojali prijestupnici. Razlika između ove dvije kategorije je ta što je potonji promatran kroz prizmu svog cjelokupnog života, pokušavalo se otkriti uzroke njegovog odmetništva, pratila se i prikupljala njegova kompletna dokumentacija, u njemu se tražila klica zla. To je dovelo do podjele prijestupnika na tri vrste: natprosječno inteligentni, otupjeli i neprikladni. Foucault sažima ovo sve jednom rečenicom: "Tamo gdje je nestalo žigosano, raskomadano, spaljeno, izmrcvareno tijelo mučenoga, pojavilo se tijelo zatvorenikovo, popraćeno "prijestupnikovom" individualnošću...".⁹⁹ Također tvrdi da zatvor, u kojem se bjelodano provodi terapija prijestupnika, a presude postaju uvršteni u diskurse znanja o pojedincu, nije bio "dijete" aparata pravde.¹⁰⁰

5.1. Bezakonje i prijestupništvo

Iz svega rečenog da se zaključiti da se od vremena kada su ritualna mučenja kao oblik kazne, pa do zatvorskih kazni čiji je temelj lišavanje slobode, promjenila jedino tehnika kažnjavanja. Iz javnog očiglednog mrcvarenja ljudskih tijela prema skrivenoj nevidljivoj despotskoj disciplini koja se obavlja unutar visokih mračnih zidina.

⁹⁷ Isto., str. 256.

⁹⁸ Isto., str. 257.

⁹⁹ Isto., str. 263.

¹⁰⁰ Isto., str. 265.

Foucault kao završni primjer promjene unutar kaznenog sustava navodi godinu 1837. i prolazak okovanih kažnjenika u kolima koje su u sebi imale ćelije.¹⁰¹ To je sličilo pokladnoj povorci u kojoj je sudjelovalo mnoštvo ljudi, kao ritualno pokazivanje zatvorenika, pomalo nalik svjetinama s javnih mučenja. Ono što je inovativno u tome svemu je upravo to vozilo, ta kola, pokretna tamnica, pokretni Panoptikon.¹⁰²

Osim svih navedenih pozitivnih strana zatvorske kazne uopće, autor ne propušta priliku izložiti i kritike zatvorskim sustavima. Mnogi su prigovori zatvorski sustavima upućeni na činjenicu da zatvori ne smanjuju stopu kriminaliteta, jer broj zločinaca sve je više rastao neovisno o razvitku zatvora. Zatvor, također, povećava rizik od krivičnog djela u povratu, drugim riječima, bivši zatvorenici još su više skloni činjenju krivičnih djela. Ono što ih čini sklonima je način života koji imaoju nakon izlaska iz zatvora, konstantan policijski nadzor, ograničen boravak na određenim mjestima, nemogućnost zapošljavanja, itd. Postoje prigovori vezano za obvezan rad koji se često, od strane kritičara, ocjenjivao kao izrabljivački. Iako se solidarnost i homogenizacija prijestupnika unutar ustanova htjela izbjeći, to najčešće nije bilo do kraja moguće, te su prijestupnici rado sklapali paktove za buduće krivično djelovanje. Sve kritike mogle bi se sumirati na dva osnovna prigovora, jedan protiv činjenice da zatvor nije djelotvorno korektivan, a drugi da zatvor zbog svoj korektivne uloge često zaboravlja na onu kaznenu.¹⁰³

Pobune zatvorenika postajale su sve češća pojava zbog neispunjenja često obećanih reformi. U svakom slučaju temeljna načela koja zatvorska kazna mora imati, tvrdi Foucault, možemo sažeti u sedam maksima dobrog kaznenog postupka.¹⁰⁴

Prva od njih je načelo popravljivanja (preobrazba ponašanja), zatim slijedi načelo klasifikacije (razdijeljenost zatvorenika), načelo prilagođavanja kazne (ovisno o zločinu koji je zatvorenik počinio), načelo rada, kazneno-popravnog odgoja, tehničke kontrole i pridruženih institucija (skrb o zatočenicima nakon odrađene kazne). To su temeljne postavke koje su se stoljećima ponavljaju u zatvorskim sustavima.¹⁰⁵

Neuspjeh zatvora, koji mnogi uviđaju iz gore navedenih kritika, zapravo možemo shvatiti kao svojevrsnu borbu protiv bezakonja, pravosudni sustav proizvodi zakone, zakoni definiraju prekršaje, a zatvor ih kažnjava. Tvrdi autor, da su se tijekom povijesti odvijala tri karakteristična procesa razvoja pučkog bezakonja, prvi je politička dimenzija, drugi neprihvatanje zakona i

¹⁰¹ Isto., str. 267.

¹⁰² Isto., str. 273.

¹⁰³ Isto., str. 279.

¹⁰⁴ Isto., str. 280.

¹⁰⁵ Isto., str. 282.

propisa ili njihovo iskrivljavanje, i treće je to da se kriminalitet s vremenom razvijao prema specijaliziranim oblicima, sve je postala spretna krađa¹⁰⁶, čemu možemo svjedočiti i dan danas.

Ovdje je neizostavna i klasna teorija, nije li pomalo čudno da su pripadnici nižih klasa vječno zauzimali mjesto u optuženičkim klupama, dok su pripadnici viših staleža uvijek ponosno sjedili na mjestu sudaca i provoditelja pravde. Kako bismo izbjegli tu klasnu teoriju, morali bismo uvesti univerzalni jezik zakona, koji se može provoditi od vremena uvođenja zatvorskih kazni.

Prisjetimo se dijela o panoptičkoj zatvorskoj shemi i prijelazu s prekršitelja na prijestupnika. Taj patologizirani subjekt još je jedan od uspjeha zatvorskih sustava, utoliko što zatvor proizvodi prijestupnike, pušta ih na slobodu, posjeduje znanje o njima, te ih na najlakši mogući način može pratiti, ukoliko zatvor namjerno proizvodi prijestupnike kao korisno bezakonje i njihov međudnos je krucijalan u opstanku zatvorske kazne uopće.¹⁰⁷ Prijestupnici su kada izađu iz zatvora gurnuti na rub društvene zajednice, te su uz konstantan nadzor prisiljeni odati se specijaliziranom sitnom kriminalu. Skupine prijestupnika davale su uvid u kriminalne radnje uopće, te su omogućavale, kroz nadzor, kontrolu i pozitivan odnos između bezakonja i pravosudnog sustava.

Taj odnos možemo definirati trojstvom policija-zatvor-prestupništvo iz kojeg imamo jasan uvid u opće stanje društvene zajednice u pogledu kriminala, na neki način prijestupnici su bile promatračnice nezakonitih radnji. U to vrijeme došlo je do razvoja literarnih oblika kriminalističkih romana, u kojima su zločinci, kao nekada, bili uzvisivani, taj literarni smjer bio je potaknut od strane nižih društvenih slojeva. Žuta štampa, razni listovi, kronike, i u to vrijeme bili su koncentrirani na sitne zločince iz puka, te su zanemarivali i vješto izbjegavali i zataškavali zločince s visoka. Klasna teorija svoju točnost potvrđuje po drugi puta.

5.2. Zatvorski sustav

Završetak ovog djela, Foucault je posvetio raspravi o dovršetku uobličavanja zatvorskog sustava i njegovih učinaka na zatvorenike.¹⁰⁸ Foucault određuje datum dovršetka ovog uobličavanja kao 22. siječnja 1840. godine, to je datum otvorenja zatvora Mettraya.¹⁰⁹

Izabrao je taj datum i baš taj zatvor zbog toga što su se tamo, po njegovom mišljenju, provodile sve prinudne disciplinske tehnike za koje smatra da su potrebne u jednom pravom

¹⁰⁶ Isto., str. 286.

¹⁰⁷ Isto., str. 289.

¹⁰⁸ Isto., str. 307.

¹⁰⁹ Isto., str. 307.

zatvoru. Imao je kvalitete samostana, zatvora, školskog zavoda i pukovnije, sve to zajedno čini jedan savršen sklop prinudnih tehnika. Rad, nadzor, disciplina, preobrazba čiji se vrhunac očituje u natpisu ispisanom crnim slovima u svakoj ćeliji: "Bog vas gleda".¹¹⁰ Stjecanje znanja o pojedincima i stvaranje suodnosa moći i znanja, te njegova provedba i dresura u najboljem obliku.

Zatvorski sustav sa svim svojim disciplinskim karakteristikama može se okarakterizirati kao najmanja moguća kazna s jedne strane, a s druge opet predstavlja najstroži oblik znanja/moći koja iz njega proizlazi. Zatvor proizvodi prijestupnike i maksimalno ih nadzire čak i kada napuste ustanovu, te na taj način drži svako bezakonje pod kontrolom. Taj oblik kažnjavanja omogućuje i stvara veliku normalizacijsku moć nad svim slojevima društvene zajednice. Iako se zatvorski sustav može s mnogo različitih stajališta sagledati i kritizirati, ipak jedino što mu ostaje za prigovoriti je njegova sve veća proširenost i širenje učinaka njegove moći. Zatvor se ukorijenio i proširio na sve slojeve društvene zajednice u toj mjeri da su se stvorili svojevrsni zatvorski gradovi u kojima je kontrola sveprisutna, a cijele zajednice su počele nalikovati zatvorskim sustavima.

Foucault na samom kraju dovršava svoje djelo citiranjem nečega nalik rečenom o stvaranju zatvorskih gradova što je bilo napisano od strane nepoznatog autora u listu *La Phalange*.¹¹¹ Pošto su zatvorski sustavi i njihova rasprostranjenost neupitni i bez naznake stajanja, Foucault tvrdi da u konačnici, zbog kapilarne i sve veće moći proizašle iz nadzora i znanja zatvorskih sustava, u tome svemu "treba čuti tutnjavu bitke".¹¹²

6. Zaključak

U radu sam prikazao sve glavne odrednice Foucaultove teorije kazne kroz prizmu njegovog djela "Nadzor i kazna: Rađanje zatvora". Za ovog francuskog filozofskog mislioca 20. stoljeća vrhunac kažnjavanja čini Benthamov konstrukt Panoptikona. U Panoptikonu se, osim arhitekturne dimenzije, vrhune disciplinske tehnike i nadzor pojedinaca koji omogućuje znanje o njima, što u konačnici generira moć nad istima. Razlog iz kojeg se Foucault odlučuje upravo za Panoptikon kao paradigmu idealnog zatvorskog sustava je što se upravo u tom konstrukt obuhvaća njegovo cjelokupno pojmovlje i konstrukti koje smo u radu nastojali objasniti. Foucaultov historijski prikaz kažnjavanja daje jasan uvid kako u javne barbarske rituale mučenja

¹¹⁰ Isto., str. 308.

¹¹¹ Isto., str. 321.

¹¹² Isto., str. 322.

tako i u proizvodnju pokornih tijela skrivenu iza mračnih zatvorskih zidina. Kao zaključnu misao istaknuo bih da se ovom radu nije stremilo opovrgavanju i prevelikoj kritici Foucaultove teorije kazne, nego svojevrsnoj potvrdi neosporne izvanrednosti Foucaultovog djela, pa tako i cjelokupne teorije.

7. Popis literature

1. Benjamin W. , >>Zur Kritik der Gewalt<<, u: Angelus Novus, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/Main, 1966, str. 42-66.
2. De Mably G. , *De la legislation, Ouevres completes*, 1789, sv. IX, str. 326.
3. Foucault M. , >>Nadzor i kazna: Rađanje zatvora<< , "Informator", Zagreb 1994.
4. *Mišel Fuko, 1926-1984-2004, Hrestomatija*, prir. Pavle Milenković i Dušan Marinković, Vojvođanska sociološka asocijacija, Novi Sad, 2005, str. 295.
5. Paić Ž. , "Preobrazbe biopolitike", *Politička misao*, god. 46, br. 1, 2009, str. 20.